

Tarih Okulu
Mayıs-Ağustos 2010
Sayı VII, 161-163.

VEZİR TERİMİNİN KÖKENİ ÜZERİNE*

S. D. GOITEIN
Çeviren: Kazım UZUN*

H. A. R. Gibb, Dominique Sourdell'in magnum opusu [şaheser Ç.N.] *Le Vizirat 'Abbaside'*'yi inceleyip değerlendirdikten sonra, dair eleştirisini aşağıdaki notla bitirmiştir: “*Veziir* kelimesine gelince, Bay Sourdell bu kelimenin Farsça kökenini dışarıda bırakarak kendisini kelimenin Arapça çekiminin filolojik ve edebi kanıtıyla sınırlandırmıştır. Sav tamamıyla ikna edicidir, fakat geriye, “yük taşıyıcı” gibi böylesine garip bir terimin (Arap bir muhitte garip) nasıl olup da “sırdaş” ya da “sözcü” anlamını edindiği sorusu kalmaktadır. Sorun şimdilik çözümsüz olabilir, ancak kavramla ilgili bazı harici kaynakların olabileceği ihtimali apriori bir biçimde dışlanamaz.”¹

Profesör Gibb'in işaret ettiği nokta burasıdır. Genel ve neredeyse şiirsel olan “yük taşıyıcı,” “yardımcı” kelimesinin spesifik tarihsel şartlar altında “temsilci” manası kazanarak nasıl teknik bir terim haline geldiğini kanıtlamak zorundayız. İzleyen satırlarda boşluğu doldurmaya ve eksik olan halkayı tamamlamaya çalışacağız.

Adı geçen yazar, “The Origin of the Vizierate and its True Character” (*Islamic Culture* 6, 1942) isimli çalışmasında *vezir* kelimesinin “asistan,” “yardımcı” manasıyla Emeviler zamanında ve özellikle Horasan'da yaygın olarak kullanıldığını göstermiştir. Aynı sonuca ilişkin ek malzeme, Sourdell tarafından muhteşem kitabında da ortaya konmuştur. Buna ilaveten yazar, Abbasi davasının müdafisi olan Ebû Seleme'nin, henüz mevcut olmayan bir halife adına *bey'at* alabilmek için umumi manaya sahip bir unvan benimsemek

---

* S. D. Goitein, “On the Origin of the Term Vizier,” *Journal of the American Oriental Society*, C. 81, No. 4 (Eylül-Aralık 1961), ss. 425-426.

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. E-posta: k.kazimuzun@gmail.com.

¹ *The Middle East Journal* 14 (1960), s. 344.

zorunda olduğunu ileri sürmüştür. Sorun, Ebû Seleme² hakkında çok az şey bilmemizdir ve bu nedenle, diğerlerine tercihle bu unvanı seçmesine sebep olan şeyin ne olduğunu söyleyemiyoruz.

Aslında gerçek, Ebû Seleme'nin bu unvanı taşıyan ilk kişi olmadığıdır. Unvan, hakkında çok fazla malumatımız olan ve tarihsel kariyeri onun niçin bu şekilde davrandığını açıklayan bir adam tarafından yaratılmıştı. Bu adam *El-Muhtar* idi.

Şöyle ki, Ebû Seleme kendisi için *vezir* unvanını değil üzerinde çok daha ayrıntılı olarak düşünülmüş bir unvanı seçti; *vezir âl-i Muhammed* “Âl-i Muhammed'in Yardımcısı.” El-Muhtar tarafından ilk olarak benimsenmiş olan unvan buydu. O, Şii isyanını başlatmaya alenen karar verdiğinde, bu girişim, sözcüsü Ebu Osman en-Nahdî tarafından resmen şu sözlerle ilan edildi: *vezir âl-i Muhammed qad harağ*, “Âl-i Muhammed'in Yardımcısı ihtilale başlamıştır.”³ Muhammed İbn'ül Hanefiyye (Mehdi)'nin Şiilerin komutanı İbrahim el-Eşter'e gönderdiği -gerçek ya da sahte- mektupta, el-Muhtar, *nasihî vevezîri wetikatî wa'emîni* olarak tarif edilmiş ve İbrahim'e yüce bir ödül, *in nasartenî vesa'atte vezîri* vaat edilmiştir.⁴

Peygamber soyuna yardımcı olma fikri, anlamını yitirmiş bir Şia sloganıydı. *Tavvâbûn* –tövbe eden İsrailoğullarına dair Kur'ânî bir anlatıya göre kendilerini isimlendirdikleri şekliyle– “Tövbekarlar,” Hüseyin'in ölümünden sonra ilk Şii isyanını başlatmak için toplandıklarında, şu itirafta bulundular: “Peygamberimizin torunu kendisine yardım etmemizi istedi, ancak biz ona yardım etmedik.”⁵ El-Muhtar, kaynaklarımızda, inançsız ve yalnızca güç ve ün için doymak bilmez bir hırsla hareket eden bir adam olarak tasvir edilir. Bir defasında, el-Medâ'inî'nin bize anlattığına göre, o kendisi gibi vicdansız bir adam olan el-Muğîre b. Şu'be ile çarşıya çıktı. Gözlerini kalabalık üzerine diken yaşlı tilki şöyle dedi: “Bir slogan biliyorum, öyle ki, becerikli bir adam bu sloganla bütün insanları ve özellikle Arap olmayanları kendi etrafına toplayabilirdi.” “Nedir o, amca” diye sordu el-Muhtar. “Peygamberin soyuna yardım etmek ve kanlarının intikamını almak.” Bu kelimeler, el-Muhtar

² Nkl. D. Sourdell, *Le Vizirat I*, s. 65-70.

³ El-Baladhurî, *Ansab al-Ashrâf 5* (Kudüs 1936) s. 225, satır 15; ve benzer kaynaklar dipnotlarda buraya işaret etmektedir.

⁴ Aynı yer, s.222, satır 20 ve 223, satır 1.

⁵ Aynı yer s. 205, satır 7-8. Burada kullanılan fil; *nşr*.

üzerinde derin bir etki oluşturdu.⁶ Irak valisi olmak için İbn Zübeyr'in hizmetinde boşu boşuna göstermiş olduğu çabalardan sonra, Şii isyanının başına geçti.

El-Muhtar, kamuya seslendiği tüm bildirimlerinde, kendisini, kurtarıcısı Muhammed İbn'ül-Hanefiyye'nin *veziri* ya da yardımcısı olarak isimlendirmiştir.⁷ O ayrıca, benzer ya da aynı manaya sahip başka kelimeler de kullandı, ancak *veziri* kullanmakta sebat etti ve bizim de gördüğümüz üzere *vezir âl-i Muhammed*, onun, isyan eden Şii'lerin başında ortaya çıktığında kullandığı unvan idi. Bu kelime yönündeki tercihi basit bir şekilde açıklandı. Bu kelime aslen "yardımcı" anlamına sahip olmakla beraber, ek olarak dini bir çağrışıma da sahiptir: "Musa'ya Kitab'ı verdik ve Harun'u, *veziri* olarak onunla beraber kıldık" (Sure 25: 35). Böylece el-Muhtar, Mehdi'si ile Ali'nin Peygamber ile olan ilişkisine benzer bir ilişki içerisinde oldu.⁸ Kaynaklarımızda ve özellikle de el-Belâzurî'de, el-Muhtar'ın pek çok kafiyesi, peygamberane bildirisi bulunmaktadır ve kuşkusuz o, doğüstü yeteneklere sahip bir adam olarak kabul görmek istemiş olabilir. *Vezir âl-i Muhammed* unvanı, Âl-i Muhammed'in manevi özellikleri içinde ona bir pay sağlamıştır.

İyi bilindiği üzere, Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'nin oğlu Ebu Haşim, halifelik üzerindeki iddialarını Abdullah b. Abbas'ın torununa, Peygamber'in kuzenine miras bıraktı. Böylece el-Muhtar'ın mirası Abbasi hareketine geçti. Bu durum, el-Muhtar'ın, bizzat benzer gerekli çözümler bulduğu buna benzer bir durumda, *vezir âl-i Muhammed* unvanının İslam tarihinde niçin tekrardan ortaya çıktığını açıklar. Bu nedenle *vezir* terimi için herhangi bir harici, Arapça olmayan kaynak aramaya gerek yoktur.

⁶ Aynı yer, 223, 11. Benzer yönde kaynak yok.

⁷ Aynı yer, 207, 14; 208, 11; 222, 3.

⁸ Ali, el-Muhtar tarafından *el-vasiyy* olarak isimlendirilmiştir. Aynı yer, 218, 11.